

בגדרי חובת מלמדי תינוקות

יצחק נפחא

א. מבוא: תפקידו הגדול של מלמד תינוקות

הגמרא במסכת בבא בתרא¹ דורשת את הפסוק² "....ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" — אלו מלמדי תינוקות.

בהסברו לפסוק זה כתב רבי ישעיה דטראני (רי"ד) שהצדיקים המצדיקים ומיישרים את העם לדרך הטובה הם ככוכבים העומדים ומשמישים לעולם ועד. ואת דרשת הגמרא לפסוק זה מכאר המהרש"א על אתר³ שמלמדי התינוקות הם הם המצדיקים את הרבים באמצעות התינוקות שמלמדים ונחשבים ככוכבים העומדים ומשמישים לעולם ועד, שכן הכוכבים משמישים גם ביום וגם בלילה אלא שביום אינם נראים. כך גם מלמדי התינוקות אף כשאינם נראים משמישים הם בתפקידם, גם כשאינם מצויים עמם ממש מפקחים הם על גידולם כפי שמביאה הגמרא על רב שמואל בר שילת מגדולי המלמדים באותו דור. ונראה לכאר קצת יותר עניין זה.

הכוכבים, נראים אמנם לעינינו קטנים מאד, לעיתים — נקודות אור זעירות ביותר, למרות שכוכבים רבים גדולים הם מכדור הארץ ואף מן השמש אלא שמפאת המרחק העצום מאתנו נראים הם זעירים ביותר. כך בדיוק גם המחנכים, הן מצד טווח פעולתם המגיע למרחקים עצומים, שכן מחנכים הם לא רק את התלמידים שלפניהם אלא מעצבים דמותם ודמות בניהם ובני ביתם אחריהם, תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, והן מצד מעלתם הנשגבה שכלל שמלמדים הם לתינוקות דבית רבן את הא'—ב' או את יסודות הקריאה וההבנה בדברי תורה דווקא אלו העוסקים בבסיס עיצובם של הילדים ונחשבים אולי "קטנים" בעיני הבריות גדולים הם מאד מאד. וזו כוונת הפסוק ודרשת הגמרא ומצדיקי הרבים — אלו מלמדי תינוקות. מהי מעלתם? ככוכבים הנראים אמנם קטנים אולם לאמיתו של דבר ענקים הם ופעולתם של מלמדי תינוקות אלו קיימת לעולם ועד. דרגה גבוהה זו של מלמדי התינוקות מקורה בחשיבות העצומה של תפקידם אשר הוגדר

1. דף ח' ע"ב.

2. דניאל י"ב, ג'.

3. חידושי אגדות למסכת בב' דף ח' ע"ב.

ע"י חז"ל בגמרא⁴: "כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו". וצריך לדעת שדברי חז"ל אלו אינם מליצה בעלמא אלא יסוד גדול המחייב להבינו כי דברים אלו הביעו חז"ל את מהות תפקידו של מלמד התינוקות.

ואמנם הרמב"ם במורה נבוכים⁵: כתב: "...מי שלימד אדם איזה דבר ואצל לו השקפה כאילו ילד אותו האדם מפני שהוא בעל אותה ההשקפה ובעניין זה נקראו תלמידי הנביאים בני הנביאים...". ואף הגר"א⁶ כתב ש"בנים נקראים מצד הגופים ותלמידים נקראים בנים מצד החכמה שהוליד להם והוא רוח הפנימי שבהם... ששניהם הם דעת המוליד, אלא שזה מוליד גופני, הזרע שהוא גופני מוליד הגופני והדיבור שהוא רוחני מוליד רוחני, ומכאן כמה כח הדיבור שמוליד בנים רוחניים...".

רבים מדברים אודות שתי הלידות של האדם, לידתו הגשמית-הגופנית ולידתו הרוחנית. לידתו הגופנית של האדם מביאהו לחיים באופן חד-פעמי ומאז תלויים גידולו והתפתחותו הרוחנית בחינוך שיקבל.

המלמד הוא זה אשר מכוון, מטפח ומבסס את התפתחותו הרוחנית של הילד והוא זה אשר משמש מולידו — לידה רוחנית, לידה אשר מביאה אותו לחיי נצח. לידה רוחנית זו שעליה מופקד המחנך איננה לידה חד-פעמית, זהו תהליך מתמשך ובלתי נפסק ואשר בו לכל רגע יש משמעות. כל מעשה, כל דיבור, כל ביטוי או התנהגות של המלמד מעצבים ומשפיעים, מחנכים, מגדלים ומטפחים את התלמיד ותורמים להתפתחותו וללידתו הרוחנית המתמשכת. נקל להבין עתה מה רבה היא האחריות המוטלת על כתפיו של המחנך אשר הינו מולידו הרוחני של הילד.

אחריות זו מחייבת מאד את המחנך ובמאמר זה ננסה לעמוד באופן תמציתי על יסודות החיוב של מלמדי התינוקות, הן מצד היותם עובדים שכירים אשר דינם רבים חלים עליהם בשל כך, אך באופן מיוחד בשל עיסוקם במלאכת ה', אשר ההקפדה והזהירות בה חשובה שבעתיים.

כמו כן, נשתדל להתייחס לעניינים נוספים הנגזרים מאחריותו העצומה ומתפקידו הנשגב של המלמד ואשר ההקפדה בהם תהיה לתועלת מרובה לו ולתלמידיו ובודאי יראה ברכה במעשי ידיו.

ב. חובותיו של העובד השכיר

יסוד גדול בחובותיו של העובד הינו: עבודה בנאמנות ובכל כוחו. דבר זה למדים אנו מדברי יעקב אבינו לרחל וללאה: "ואתן ידעתן כי בכל כחי עבדתי את אביכן"⁷. יסודות ההלכות הללו נקבעו מפרטי עבודת יעקב אבינו וכך איתא בכרייתא⁸:

4. סנהדרין י"ט ע"ב.
5. חלק ראשון פ"ז, בערך "ילד".
6. בביאורו לתיקוני הזוהר תכ"א אות כ"ג.
7. בראשית ל"א, ד'.
8. בבא מציעא צ"ג ע"ב.

"עד מתי שומר שכר חייב לשמור?
עד כדי הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה"...

ובתוספתא⁹ נפסק:

"אין הפועל רשאי לעשות מלאכתו בלילה ולהשכיר את עצמו ביום... לא יהיה מרעוב ומסגיף את עצמו ומאכיל מזונותיו מפני גזל מלאכתו של בעל הבית".

דהיינו: כל דבר שיפגום בכושר עבודתו של הפועל בכל כוחו — כגון עשיית מלאכה פרטית שלו בלילה, או סיגוף עצמו או האכלת מזונותיו לבניו (שלעיתים הצטרפו לפועל לעזרתו) — אסורה. מפני גזל מלאכתו של בעל הבית.

בשל חומרת עניין הנאמנות בעבודה והדרישה מהפועל לעבוד בכל כוחו, ראו חז"ל צורך חיוני לסייע לפועל בכך. ומצינו בגמרא¹⁰ סדרת הקלות בקריאת שמע, בתפילה ובברכת המזון — לפועלים בעת מלאכתם:

ת"ר האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך ומתפללין בראש הוית ובראש התאנה. ושאר כל האילנות — יורדים למטה ומתפללין. ובעל הבית — בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו...

ת"ר הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית, קורין קריאת שמע ומברכין לפניה ולאחריה ואוכלין פתן ומברכין לפניה ולאחריה ומתפללין תפילה של שמונה עשרה. אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים כפיהם.

והתניא: מעין שמונה עשרה? ... ולא קשיא כאן בעושיין בשכרן כאן בעושיין בסעודתן. והתניא¹¹ הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית, קורין קריאת שמע ומתפללין ואוכלין פתן ואין מברכים לפניה, אבל מברכים לאחריה שחיס. כיצד? ברכה ראשונה כתיקונה. שניה, פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים בברכת הארץ. כמה דברים אמורים בעושיין בשכרן, אבל עושיין בסעודתן או שהיה בעל הבית מיסב עמהן, מברכין כתיקונה.

מדברי הגמרא עולה:

- א. פועל שעובד בראש אילן (או בראש קיר של אבנים) — אינו יורד מן האילן לצורך קריאת שמע, כדי שלא לבזבו מזמן העבודה, וקורא קריאת שמע בראש האילן.
- ב. פועל אינו רשאי להתפלל תפילת העמידה בראש האילן, שכן הפחד שמא יפול יסיח דעתו מן התפילה ולא יוכל לכוון לבו כדבעי.
- ג. פועלים הנמצאים בראש עץ זית או תאנה אף מתפללים במקומם ואינם יורדים.¹²

9. בבא מציעא פרק ח' ה"ב.

10. ברכות ט"ז ע"א.

11. בניחוחא. דיש חילוק בין עושיין בשכרן לעושיין בסעודתן (רש"י).

12. רש"י פירש: מפני שענפיהם מרובים ויכולים לעמוד שם שלא בדוחק ואין שם פחד ליפול. לפיכך מתפללין בראשם אבל בשאר אילנות — אין מתפללין. והרמב"ם (ביר החוקה הלכות תפילה פ"ה ה"ח) פירש על פי הירושלמי: "מפני שטרחתן מרובה" דהיינו שבאילנות הללו יש טורח רב בעלייתם ובירידתם לכן יתפללו במקומם, כדי שלא יתבטלו ממלאכת בעל הבית וכן נפסק בשו"ע או"ח ד', ב' עיי"ש.

- ד. הפועלים אינם רשאים להיעשות שליחי ציבור ואינם רשאים לשאת את כפיהם (ושוכ: מטעם ביטול מלאכת בעל הבית).
- ה. יש חילוק בין פועלים "העושים בשכרן" דהיינו שמקבלים משכורת וגם סעודה — שצריכים לקצר ולמהר, כדי שלא להפסיד מזמן עבודתם ולכן מתפללים מעין שמונה עשרה, לבין פועלים "העושים בסעודתן" דהיינו שאינם מקבלים שכר עבודה וכל שוכרם הוא סעודתם — אלו מתפללים שמונה עשרה.
- ו. פועלים האוכלים פיתם, פטורים מברכת המוציא, שאינה מדאורייתא. כמו כן, מצינו שקיצרו לפועלים את ברכת המזון ועליהם לברך רק שתי ברכות¹³ במקום ארבע¹⁴. ראינו, אם כן, שמערכת מצוות דאורייתא (קריאת שמע, תפילה וברכת המזון) מצמצמת למינימום הנדרש¹⁵ (אך ורק כדי לצאת ידי חובה) אצל הפועלים בעת עבודתם וכל זאת על מנת לאפשר להם להימנע מהפסד זמן עבודה וכדי לאפשר להם לעבוד בכל כוחם. עד כמה דאגו חז"ל לקיום ענין זה! וכך פסק הרמב"ם¹⁷:

"כדרך שמוזהר בעל הבית שלא יגזול שכר עני ולא יעכבנו, כך העני מזהר שלא יגזול מלאכת בעל הבית ויבטל מעט בכאן ומעט בכאן ומרציא כל היום במרמה, אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן, שהרי הקפידו על ברכה רביעית של ברכת המזון שלא יכרך אותה. וכן חייב לעבוד בכל כוחו, שהרי יעקב הצדיק אמר 'כי בכל כחי עבדתי את אביכן' לפיכך נטל שכר זאת ואף בעולם הזה שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד".

ולמרות פרסומם של הדברים, מן הראוי להביא כאן את דברי הגמרא בענין אבא חלקיה בן בנו של חוני המעגל:

פעם אחת הוצרך העולם לגשמים ושלחו ישראל זוג חכמים לאבא חלקיה על מנת שיבקש רחמים ויורו גשמים. באו לביתו ולא מצאוהו. הלכו לשדה ומצאוהו עורר. נתנו לו שלום ולא הסביר להם פנים. לפנות ערב, כשגמר מלאכתו וחזר לביתו, הלכו החכמים אחריו ובכל הדרך ראו עוד דברים תמוהים ומוריים בהתנהגותו. בהגיעם לביתו שאלוהו על כל הדברים התמוהים שראו ועל שאלתם הראשונה מדוע לא החזיר להם שלום בשדה? ענה להם: שכיר יום הייתי ואמרתי: לא אבטל ממלאכתו של בעל הבית.

ברור היה אז לשליחים מדוע הפנו החכמים את בקשתם להתפלל על הגשמים דוקא אליו. אבא חלקיה שהיה חסיד גדול וכל הליכותיו העידו על תוס' לב וישרות בלתי מצויה, ביטא זאת הלכה למעשה. תעיד על כך המנעותו המוחלטת מהפסקת עבודתו ולו לצורך השבת שלום.

13. אומרים ברכה ראשונה וכוללים את של ירושלים בברכת הארץ וחותרים בשל ארץ, כלומר דפטרין לגמרי מן הברכה הרביעית (וכן נפסק בשולחן ערוך או"ח קצ"א, א'—ב').
14. אך אם היו "עושים בסעודתן" או שהיה בעל הבית מיסב עמהם — מברכים ארבע.
15. כומגנו — אין הדבר כך. שכן אין בעל הבית מקפיד על הפועל ונותן לו זמן לתפילה ולברכות ואולי היו כמיסב עמו. יתר על כן, ודאי שלא ייתכן לצמצם דוקא בברכות בעת שמוטר העבודה לקוי וביטול זמן רב נגרם בשל גורמים אחרים.
16. פ"ג מהלכות שכירות הלכה ז'.
17. תענית דף כ"א ע"א וע"ב.

ואמנם המלים הספורות שהשמיע אבא חלקיה לאחר מכן באזני זוג החכמים שכאו בשליחות אליו, מקפלות בתוכן את כל האני מאמין שלו ביחס לחובותיו כשכיר.

אבא חלקיה הבין, הפנים וביטא באופן ברור את עמדת ההלכה ביחס לחובותיו של השכיר כלפי בעל הבית. כשם שבעל הבית משועבד לשלם לו את שכרו, הוא כשכיר חייב לתת לו בתמורה את זמנו וכת עבודתו. כל רגע משעות העבודה שייך בזמן עבודתו למעבידו. כל דקת עבודה שיתבטל בה מעל למותר ולמוסכס, כל דקת עבודה שלא ימלא בה את התחייבותיו או יתירשל ויפגע בפירון היצור — הרי הוא גוזל מבעל הבית ומועל בנאמנותו כלפיו. ברור אם כן מה עמד לנגד עיניו של אבא חלקיה כאשר נמנע מלהרים ראשו, לחייך אליהם בנימוס ולענות לברכת השלום שלהם, שהרי אי אפשר לעשות זאת מבלי לעבור על איסור דאורייתא של לא תגזול. ידוע ידע היטב שמצד חובותיו כשכיר עליו להקפיד שבעתים ודוקא בדברים שנראים כה פעוטים.

אבא חלקיה משמש איפוא כסמל היושר והצדק וכמה נאים ומתאימים הם לו דברי הגמרא¹⁸ הדורשת את הפסוק¹⁹

"ה' מי יגור באהלך... הולך תמים ופועל צדק..."
"פועל צדק — כגון אבא חלקיהו."

ולסיכום, נביא כאן את דברי קדשו של הרמח"ל בספרו המפורסם מסילת ישרים²⁰ וראוי לכל שכיר ולכל עוסק בחינוך תינוקות דבית רבן, ללמוד דברים אלו בעיון. וזה לשונו:

"...ואמנם ענין המדה כבר אמרתי שהוא להיות נקי מכל ענפי העברות. ואולם אע"פ שבכל העברות משתדל היצר הרע להחטיא את האדם, כבר יש מהן שהטבע מחמדן יותר ובהן מראה. לו יותר היתרים, אשר על כן יצטרך בהם יותר חיזוק לנצח את יצרו ולהנקות מן החטא. וכן אמרו ז"ל: ²¹ גזול ועריות נפשו של אדם מחמדתן ומתאוה להם. והנה אנחנו רואים, שאף על פי שלא רוב בני האדם גנבים בגלוי הם, דהיינו שישלחו יד ממש בממון חבריהם לקחת ולשים בכליהם, אף על פי כן, רובם טועמים טעם גנבה... ואמרו ז"ל: ²² קשה גזל הדיוט מגזל גבוה, שזה הקדים חטא למעילה וכו', וכבר פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דברכת המזון. ואפילו בקריאת שמע לא חייבם לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד. קל וחומר, בן בנו של קל וחומר לדברי הרשות שכל שכיר יום אטור בהן, שלא לבטל מלאכתו של בעל הבית ואם עבר, הרי זה גזול. הנה אבא חלקיה אפילו שלום לא השיב לתלמידי חכמים שנתנו לו שלום, שלא לבטל ממלאכת רעהו ויעקב אבינו עליו השלום מבאר בפיו ואומר²³: 'הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותודד שנתי מעיני'. מה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי יעסקו בחפציהם איש לבצרו. כללו של דבר: השכור אצל חברו לאיזה מלאכה שתהיה, הנה

18. מכות כ"ד ע"א.

19. תהילים ט"ו, א'—ב'.

20. בפרק י"א, בפרטי מדת הנקיות.

21. חגיגה י"א.

22. בבא בתרא פ"ח.

23. בראשית ל"א, מ.

כל שעותיו מכורות הן לו ליומו, כענין שאמרו ז"ל שכירות מכירה ליומה. וכל מה שיקח מהן להנאת עצמו באיזה אופן שיהיה, אינו אלא גזל גמור... ולא עוד אלא שאפילו אם עשה מצוה בזמן מלאכתו, לא לצדקה תחשב לו, אלא עברה היא בידו... ואף איוב העיד על עצמו²⁴ ואמר: 'אם תטה אַשְׁרֵי מְנֵי הַדָּרָךְ וְאַחַר עֵינֵי הַלֶּךְ לְבִי וְיִכְכְּפֵי דָבָק מְאוּס'. והבט יפי המשל הזה, כי דימה הגזל הבלתי נגלה, כדבר המתרסק ביד האדם, שאף על פי שאין האדם הולך לכתחילה ליטול אותו ונשאר דבק מאליו, סוף סוף בידו הוא. כן הדבר הזה שאף שלא יהיה האדם הולך וגזול ממש, קשה הוא שיהיו ידיו ריקניות ממנו לגמרי."

ג. חובותיהם של מלמדי התינוקות

מלמד התינוקות נחשב בהלכה כשכיר לכל דבר וכל הדינים השייכים בשכיר — חלים על המורה. יתרה מזאת בשל היות מלאכת החינוך מלאכת שמים, בהכרח יש עניינים נוספים אשר מחייבים ידיעה והקפדה יתרה, לעשות מלאכת שמים באמונה.

להלן נשתדל להציג עניינים מיוחדים אלו.

הגמרא במסכת בבא בתרא²⁵ מביאה דברי רבא:

"מקרי ינוקא, שחלא, טבחא ואומנא וסופר מתא — כולן כמותרין ועומדין ניהו. כללא דמילתא: כל פסידא דלא הדר מותרה ועומד הוא."

דהיינו, מלמד התינוקות שמתרשל בלימודו וגרם להפסד ולזנח לתלמידיו, יש לפטרו ללא כל התראה מוקדמת שכן הינו מותרה ועומד. מתוך כך אנו למדים שעל מלמד התינוקות להקפיד למנוע כל הפסד מתלמידיו שכן הוא בבחינת "פסידא דלא הדר", הפסד שאינו ניתן להשבה ולתיקון. ומצינו מחלוקת ראשונים בענין פסידא דלא הדר. רש"י²⁶ סובר ד"שבשתא כיון דעל-על", דהיינו בשל התרשלותו של מלמד התינוקות, הרי הוא גורם להחזרת טעות אצל תלמידיו, הטעות תשתרש ותקנה שביתה אצלם — דבר שלא יהא ניתן לתיקון לעולם. ותוספות²⁷ חולקים על רש"י שכן "רבא גופיא אית ליה בפרק לא יחפור²⁸ דשבשתא ממילא נפקא" ואם רבא עצמו סובר כך, הרי אין זה פסידא דלא הדר שהרי בשלב מסוים יצא השיבוש הזה. לדעת תוספות: "להכי קרי ליה פסידא דלא הדר, לפי שבאותה שעה שלימדו שיבושים, נתבטל לו לימוד של אמת".

מדברים אלו יוצא שלדעתם של רש"י ואף של תוספות, התרשל המורה וחטא בכך שלימד את תלמידיו טעות, ולא נחלקו אלא על הענין שעליו דנים אותו לפיטורין מיידיים ללא התראה. לרש"י — על עצם הוראת הטעות שתשתרש אצל התלמיד. ולתוספות — על הזמן שבטל להוראת הטעות.

24. איוב ל"א, ד'.

25. בדף כ"א ע"ב, ועיין גם בגמרא בבא מציעא דף ק"ט ע"א וע"ב.

26. בבבא מציעא ק"ט ע"א בד"ה מקרי דקדין.

27. שם בעמוד ב', בד"ה וספר מתא.

28. בבא בתרא כ"א ע"ע.

למעשה, שתי השיטות מציגות עובדות שעל המורה לדעת ולקחת לתשומת לבו בבואו ללמד, ולהקפיד בהן. שכן, יתכן (אפילו לתוספות) שיש תלמיד אחד (או אפילו קבוצת תלמידים) שלגביו לא שייך לומר "שבשתא ממילא נפקא" בשל אופיו המיוחד. ואז יהא זה הפסד שלא ניתן לתיקון ודאי חמור הדבר אם יש רבים שיוציאים נפסדים או ע"י השתרשות השיבוש או בשל אבוד זמן יקר בלימוד טעות. ומכאן נגיע למסקנה חשובה שהכנתו של המורה לקראת שיעוריו הינה חובה יסודית וגדולה. הכנה יסודית היא הכנה מדוקדקת לפרטי פרטים תוך לימוד יסודי ורחב הרבה מעבר למה שצריך ללמד לתלמידיו. שכן, ללא הכנה מדוקדקת עלול המורה להגיע, חלילה, למצב שיוורה טעות ויהא זה פסידא דלא הדר. וכך פסק הרמב"ם:²⁹

"...ומלמד התינוקות שפשע בתינוקות ולא למד או לימד בטעות, וכל כיוצא באלו האומנים שאי אפשר שיחזירו ההפסד שהפסידו, מסלקין אותן בלי התראה שהן כמותרין ועומדין..."

וכבר הסביר ה"מגיד משנה" על אתר:

"כגון שהמלמד עצמו טועה בדבר ואינו יודע, ובוהו הוא דמסלקין ליה, אבל אם היה יודע הוא הדבר, ואינו משגיח על אחד התינוקות אם אומר הדבר בטעות — לא מסלקין ליה".

וכן איתא ב"שיטה מקובצת"³⁰ שחילק בין שני סוגי שבשתא וזה לשונו:

"...בשבשתא דעיילא ממילא, כגון דאינהו משתבשי מנפשייהו, אבל רבייהו מיגמר גמיר. וההוא שבשתא כי היכי דעיילא ממילא הכי נמי נפקא ממילא, אבל כי מגמיר להו רבייהו בטעותא, קבעו בנפשייהו שיבושי דגמרי מרבייהו ותו לא נפק. ועוד, דכי גמיר רבייהו, שמעי מיניה זימנא אחרייתא או מחברייהו ונפקא, אבל כי איהו מגמר להו שבשתא, מאן מפיק לה."³¹

וכך נפסק בשולחן ערוך:³²

"...ומלמד תינוקות שפשע בתינוקות ולא לימד או לימד בטעות וכל כיוצא באלו, והאומנים שאי אפשר שיחזרו ההפסד שהפסידו, מסלקין אותם בלא התראה, שהם כמותרין ועומדין עד שישתדלו במלאכתם, הואיל והעמידו אותם הציבור עליהם".

שוו בנפשותיכם, אם על אבוד זמן של לימוד טעות הינו מותרה ועומד על אחת כמה וכמה, ק"ו בן בנו של ק"ו בביטול זמן בשל איחור לשיעור, התעסקות בעניינים אחרים בעת השיעור, שיחות שלא מענין השיעור, יציאה ועוד ועוד.

29. ביד החזקה, בפרק י' מהלכות שכירות הלכה ז'.

30. לבבא מציעא דף ק"ט ע"ב.

31. ולפי זה, אומר השיטה מקובצת, מתורצת קושיית תוספות בהמקבל (בבא מציעא ק"ט ע"ב בד"ה וספר מתא) על רש"י. שהרי יש לחלק בין שיבוש שנמסר לתלמידים ע"י המורה, שנשאר קבוע ואינו יוצא מהם, ועל זה אמר רש"י בדברי רבא "שבשתא כיון דעל-על", לבין שיבוש שנגרם ע"י התלמידים עצמם שלוח התכוון רבא ב"לא יחפור" בדבריו: "שבשתא ממילא נפקא".

32. חושן משפט סימן ט"ו ס"ק ח' (הלכות אומנים) ועיין שם היטב.

עתה יש לברר: האם דברי רבא בענין ההתרשלות הגורמת לפסידא דלא הדר ושבעקבותיה יש לפטר מורה שהינו מותרה ועומד — מכוונים למלמד דרדקי העוסק בהוראת לימודי הקודש בלבד, או שהדברים מכוונים לכל ציבור המלמדים ואף למורים העוסקים בהוראת לימודי החול, הכשרות שונות וכו' שהם בבחינת "רקחות וטבחות".
ונראה לענין שיש אולי להביא ראיה שגם המורה העוסק בהוראת מקצועות החול, נחשב לעוסק במלאכת שמים והתרשלותו גורמת לפסידא דלא הדר והינו מותרה ועומד. מדברי הגמרא במסכת בבא בתרא³³ הדנה בשאלה איזה מלמד עדיף גריס ולא דייק או דייק ולא גריס? דבר שתלוי במחלוקת האם "שבשתא כיון דעל-על", או "שבשתא ממילא נפקא". וזה לשון הגמרא:

רבי דימי מנהרדעא אמר: "מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל-על. דכתיב: כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום".
כי אתא לקמיא דרוד אמר ליה מאי טעמא עבדת הכי? אמר לי דכתיב³⁴ תמחה את זכר עמלק. אמר ליה והא אנן זכר קרינן? אמר ליה אנא זכר אקריין. אול שיליה לרביה. אמר ליה: היאך אקריתן? אמר ליה: זכר. שקל ספסירא למיקטליה. אמר ליה: אמאי? אמר ליה: דכתיב³⁵ ארור עושה מלאכת ה' רמיה. אמר ליה: שבקיה לההוא גברא דליקום בארור. אמר ליה: וארור מונע חרבו מדם³⁶.
איכא דאמרי קטליה ואיכא דאמרי לא קטליה.

מדברי הגמרא נראה דבר נורא.

יואב שלמד את הפסוק "תמחה את זכר עמלק" בשיבוש ששיבש המלמד שלו הרג במלחמתו עם אדום רק את הזכרים. "שכך למד: "תמחה את זכר עמלק". שיבוש זה היה נחלתו של המלמד, כנראה שיבוש שהחזיר לו המלמד שלו-עצמו. ראו עד היכן מגיע השיבוש. וזו הוכחה לדברי האומר: "שבשתא כיון דעל-על". מצינו אם כן, ששיבוש לשוני שנגרם כתוצאה מהוראת כללי הדקדוק והניקוד בדרך טעות ואי הקפדה על הגירסא הנכונה, מביא לתוצאות חמורות. הרי שגם על מורה המלמד מקצועות חול חלה החובה שלא להתרשל ולהשקיע מאמצים רבים כדי שלא ילמד טעות שתשתרש אצל תלמידיו ופשוט שהינו בגדר מלמד תינוקות לגבי אחריותו ונאמנותו (מה גם ששכיר הוא וכל דיני השכיר שלמדנו — חלים עליו) ובודאי גם אליו התכוון הרמב"ם בפסיקתו³⁸:

מלמד התינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא, או שהוא עושה מלאכה אחרת עמה או שהוא מתרשל בלימודו, הרי זה בכלל ארור עושה מלאכת ה' רמיה".

33. בדף כ"א ע"א וע"ב.

34. מלכים א', י"א ט"ז.

35. דברים כ"ה, י"ט.

36. ירמיהו מ"ח, י'.

37. שם.

38. ביד החזקה, בפרק ב' מהלכות תלמוד תורה הלכה ג'. וכן נפסק בשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ה ס"ק י"ז.

והוסיף בערוך השולחן³⁹

"...ואם נוטל שכר לימודו, הרי הוא גם גולן..."

ענין נוסף המתחייב מגודל תפקיד מלמד התינוקות ואשר בעקבותיו נפסקה הלכה מצינו בירושלמי⁴⁰:

ר' יוחנן אזל לחד אתר. אשכח ספרא איינן (ראה מלמד תינוקות שהוא צנום וכחוש). אמר להו: מהו כן? אמרו ליה: ציים (שנוהג לצום ולסגף עצמו). אמר ליה: אסור לך. ומה אם מלאכתו של בשר ודם אסור, מלאכתו של הקב"ה לא כל שכן.⁴¹

ואמנם כך פסק הרמ"א⁴²:

"ואין למלמד להיות נעור בלילה יותר מדאי שלא יהיה עצל ביום ללמד. וכן לא יתענה או לעצור במאכל ובמשתה או לאכול ולשתות יותר מדאי, כי כל אלו הרברים גורמים שלא יוכל ללמד היטב".

ראינו אם כן, מספר עניינים הלכתיים החשובים מאד לכל העוסקים במלאכת החינוך, מלאכת ה'. נזכור תמיד את דברי הרמח"ל במסילת ישרים⁴³ בדבר הגול הבלתי נגלה — שסוף סוף בידיו הוא ו"קשה שיהיו ידיו ריקניות ממנו לגמרי" ועל מנת להמנע מלהכשל ח"ו בעוון זה, חייבים להתנהג עפ"י הוראות חז"ל וחכמי ההלכה שהחמירו מאד על מנת להרחיק כמה שיותר את המלמדים מעבירות אלו ומהיותם בכלל "ארור עושה מלאכת ה' רמיה" — כינוי שלא מצאנו כדוגמתו אצל בעלי מלאכה אחרים.

ד. לדמותו של מלמד התינוקות

חז"ל התייחסו רבות לענין דמותו של מלמד התינוקות ובמקומות רבים מצינו דברים הנוגעים לנדרש ממלמד התינוקות. נתייחס לאחדים מהם, תוך כדי הסקת מסקנות אופרטיביות עבורנו. הגמרא במסכת מועד קטן⁴⁴ מביאה:

הוא צורבא מרבנן דהוה סנו שומעניה (תלמיד חכם שיצאו עליו שמועות רעות) אמר רב יהודה: היכי ליעביד? לשמתיה — צריכי ליה רבנן. לא לשמתיה — קא מיתחיל שמא דשמיא (אם ינדוהו, יפסידו רב ומורה הוראה חשוב. ואם לא ינדוהו — יתחלל שם שמים).

ומסיקה הגמרא שיש לנדותו אע"פ שצריכים לו, משום שמוטב שלא ילמדו ממנו, שתורה שתלמד מאדם כזה מוטב שלא תלמד. ומנין למדים זאת? מביאה הגמרא:

39. הלכות תלמוד תורה סימן רמ"ה ס"ק ט"ז.

40. דמאי פ"ז.

41. ועיין בחוספתא בבא מציעא פרק ח' הלכה ב' (הובאה לעיל) וב"מצפה שמואל" על אתר.

42. בשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ה ס"ק י"ז בהגה — ועיי"ש כל הסימן.

43. בפרטי מידת הנקיות (הדברים הובאו לעיל).

44. דף י"ז ע"א.

הכי אמר ר' יוחנן מאי דכתיב⁴⁵: כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא.
 אם דומה הרב למלאך ה' – יבקשו תורה מפיו ואם לאו – אל יבקשו תורה מפיו.⁴⁶
 ואמנם מגמרא זו נלמד דין שנפסק לאחר מכן בשולחן ערוך⁴⁷

הרב שאינו הולך בדרך טובה, אע"פ שחכם גדול הוא וכל העם צריכים לו אין למדים ממנו עד שיחזור למוטב.

והנה במסכת חגיגה⁴⁸ שואלת הגמרא:

ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר? (אלישע בן אבויה שיצא לתרבות רעה) והא אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו?

מתרצת הגמרא:

אמר ר"ל, רבי מאיר קרא אשכח ודרש: "חט אזנן ושמע דברי חכמים ולבן תשית לדעתיה". לדעתם לא נאמר אלא לדעתיה. (לדעתם לא נאמר משמע שמדובר ברשעים ובכ"ז נאמר הט אונן).

ובהמשך שואלת הגמרא:

קשו קראי אהרדי (הרי בסופו של דבר קיימת סתירה בין הפסוקים דלעיל).

מתרצת הגמרא: לא קשיא. הא בגדול הא בקטן. ופרש רש"י: גדול היודע לזוהר שלא ילמד ממעשיו יכול ללמוד תורה מפיו.

לפי זה קשה דהיה צריך לחלק גם בהלכה בין גדול לקטן? ונראה לומר כתוספות שם⁴⁹ שהמקרה כמורד קטן עם המלמד שנידוהו היה בגלל שלימד קטנים "וחיישינן דלמא מימשכיי" (ימשכו אחריו) אך גדולים שמסוגלים להבחין בין טוב לרע יוכלו להזהר. ולפי זה אולי ניתן להסיק שמלמד כזה שאינו דומה למלאך ה' ומלמד גדולים אולי אין לנדוהו. אך הש"ך ביורה דעה שם כתב שבזמן הזה כולם נחשבים קטנים כמו שנאמר⁵¹: "...אם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים ולא כחמורו של ר' יוסי דמן יוקרת ושל ר' פנחס בן יאיר אלא כשאר חמורים". ומסיק להלכה שבזמן הזה אין חילוק בין קטנים לגדול ואטור ללמוד אצל מלמד כזה. וממשיך שם הש"ך ומביא בשם אביו שאכן מה שפסק רבי מאיר

45. מלאכי ב', ד.

46. וכן איתא בחגיגה ט"ו ע"ב עיי"ש.

47. יורה דעה רמ"ו, הלכות מלמדים ס"ק ח'.

48. דף ט"ו ע"ב.

49. משלי כ"ב, י"ז.

50. בד"ה הא בגדול הא בקטן.

51. שבת קי"ב ע"ב.

בענין הלימוד מאחר על סמך הפסוק היה לעצמו בלבד ומדייק זאת מלשון הגמרא "רבי מאיר קרא אשכח" משמע רבי מאיר סבירא ליה הכי ואנן לא קיימא לן כוותיה. וכהאי גוונא כתבו התוספות והרא"ש ושאר פוסקים במסכת חולין⁵² גבי רבי מאיר דלא אכיל בישראל, דלא קיימא לן כרבי מאיר. ואמנם הגמרא בחגיגה שם מביאה:

אשכחיה רבה בר שילא לאליהו א"ל מאי קא עביד הקב"ה. א"ל קאמר שמעתא מפומיהו דכולהו רבנן ומפומיה דר"מ לא קאמר. אמר ליה: אמאי? א"ל: משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר.

מתוך כל האמור לעיל עולה שמלמד התינוקות צריך להיות בראש ובראשונה ירא אלוקים להדריך ילדי ישראל בתורה וביראת שמים.

עניינים נוספים הקשורים לדמותו של מלמד התינוקות נוכל ללמוד מדברי הגמרא במסכת תענית⁵³ וכך איתא שם:

רב איקלע להווא אתרא (רב הזומן למקום שלא ירדו בו גשמים זמן רב). גזר תעניתא ולא אתא מיטרא. נחית קמיה שליחא דציבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא. אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא (שליח הציבור זכה מכת אמירתו הקצרה להוריד גשם מה שלא היה רב מסוגל לעשות בכחו ובכח התענית שגזר).

אמר ליה: מאי עובדך? (רב שאל את שליח הציבור מה מעשיך. אך צריך להבין ששאלתו לא היתה מתוך סקרנות כמה עוסק האיש אלא כל כוונתו להבין כמה זכה אותו אדם שנראה פשוט ביותר להוריד גשמים). אמר ליה: מיקרי דרדקי אנא. ומקרינא לבני עניי כבני עתירי. וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי. ואית לי פיכא דכוורי וכל מאן דפשע משחרינן ליה מינייהו ומסדרינן ליה ומפיסינן ליה עד דאתי וקרי.

מה היתה באמת זכותו של שליח ציבור זה שבאמירת משיב הרוח ומוריד הגשם הביא לירידת גשמים אחרי עצירה ממושכת? הנה מביאה הגמרא לפנינו את הפואמה הפרדוגית של אותו מלמד תינוקות. ראשית הוא אינו מבחין בין בני עניים לבני עשירים. הרי כבר למדונו חז"ל⁵⁴ "הזהרו בכני העניים שמהם תצא תורה". ואף אינו גובה שכר ממי שאינו מסוגל לשלם. יתר על כן, מלמד התינוקות שלנו מתעסק גם עם "חריגים". חשוב לו מאד לטפח ולטפל באותן נשמות יקרות שלא תמיד זוכות לטיפול מתאים "וכל מאן דפשע" – אומרת הגמרא דבר נפלא אודות אותו מלמד. מי שלא רוצה ללמוד נקרא "פושע" אף על פי שעתה עדיין אינו פושע, אך ב"פוטנציאל" הוא כזה אם לא ילמד. ומלמד התינוקות הזה חרד לגורלו ועושה מאמצים רבים למנעו מלהיות כך. הוא מתייחס במלוא הרצינות וכובד הראש לחשש הזה ומעניק לתלמידיו חום ואהבה יחד עם מאמצים רבים להביאם להשגים הרצויים. הנה כי כן, ברור לנו כמה זכה אותו מלמד להשפיע על הקב"ה, להוריד גשמים בעת עצירתם.

ואמנם גם להלכה נפסק שיש למלמד התינוקות לעשות הכל על מנת להצליח במלאכת ה'

52. דף י"א ע"ב תוד"ה לרבי מאיר דחייש למיעוטא.

53. דף כ"ד ע"א.

54. נדרים פ"א ע"א.

לגדל תלמידיו לתורה ויר"ש ורק זה אשר מסוגל לכך ראוי למנותו למשרה חשובה ונשגבה זו. וכך פסק בערוך השולחן⁵⁵:

"...אין להושיב מלמד רק ירא אלקים ומהיר לקרא ולדקדק ושיבין איך להשגיח על התינוקות ושיאהבם וידריכם בתורה ה'."

ואמנם לימדוהו חז"ל שהסברת הפנים לתלמיד, החובה שיש להקריין אליו והחום והאהבה שיש להעניק לו, הם תנאי הכרחי להצלחת לימודו וכבר אמרו חז"ל⁵⁶:

"אם ראיית תלמיד שלימודו קשה עליו ככרול – בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים."

מוטל עלינו לגלות את הכשרונות החבויים בלב תלמידינו וזה צריך להעשות ע"י עידוד ותמיכה מתמדת, שרק כך אפשר לשחרר ולגלות כוחות גנוזים ובלתי ידועים. יש להמנע בכל מחיר מל"החתיים" את התלמיד בחסרונות, שכן כמו ידינו נגדע ונקצץ את שאיפתו. על המלמד להחדיר בתלמידיו את הרגשת הבטחון שביכולתם להצליח ואת הכוחות למלא את התפקיד אשר הועד להם.

רבינו יונה בביאורו לפרקי אבות מבטיח הצלחה למשתדל וכך כתב⁵⁷:

לא עליך המלאכה לגמור, שלא תעלה על דעתך אינני רחב לב ולא אוכל לגומרה. ומה יתרון בעמלי ומה אועיל כיגיעתי. שלא עליך לגומרה אלא אחר שכתורה אתה עמל (מעמל התורה אינך פטור) קיימת מצות בוראך. ולא אתה בן חורין להבטל הימנה, שלא תאמר הואיל ואיני חייב לגמור אותה מלאכה, לא אצער את עצמי בה אלא אלמוד בכל יום שעה אחת, ולא כן הדבר כי עבד קנוי אתה עליה להגות בה יומם ולילה ואז תצליח את דרכיך ואז תשכילי."

הרי הבטחה לעמל בתורה בשקידה שצליח.

תפקידו של המלמד אינו מתמקד בלימוד בלבד, אלא להכשיר את התלמיד שתהיה לו שאיפת הלימוד, זו הגדולה בתפקידו הגדול.

55. הלכות תלמוד תורה סימן רמ"ה ס"ק ט"ז.

56. תענית ח' ע"א.

57. בסוף פ"ב.